

Sociálny kapitál a triedy v slovenskej spoločnosti¹

Ján Sopóci² – Anna Hrabovská³
Katedra sociológie FiF UK Bratislava

Social Capital and Classes in Slovak Society. In this article we analyze data from the International Social Survey Programme, module Social Networks and Social Resources 2017 to identify the relationship between social capital and social classes in Slovakia. According to the work of Florian Pichler and Claire Wallace, we are focusing on different dimensions of social capital (authors distinguished formal and informal capital, with their extensivity and intensivity). Using the method of ordinal regression analysis we found out, that social class is an important element in understanding social capital in Slovak society. Upper classes have higher levels of social capital (both formal and informal capital) than middle classes and lower classes, although informal capital was not as clearly stratified by class.

Sociológia 2019, Vol. 51 (No. 5: 502-524)
<https://doi.org/10.31577/sociologia.2019.51.5.21>

Key words: *Social capital; formal and informal capital; class; European socio-economic classification; class homology; social networks*

Úvod

Rešpektovanie sociálnej triedy ako faktora životnej úrovne, spôsobu života, materiálnej a kultúrnej spotreby i mnohých ďalších charakteristík ľudí je aj v súčasnosti typické pre väčšinu sociologických teórií sociálnych nerovností. Komplexným vysvetlením spôsobov a mechanizmov pôsobenia triednej determinácie sociológovia však doteraz nedisponujú a na objasnenie týchto otázok poskytujú rôzne, často i veľmi diferencované stanoviská. K najrozšírenejším patrí stanovisko, resp. model triednej homológie, ktoré v zásade tvrdí, že rôzne sociálne triedy, ktoré zostávajú významnými spoločenskými aktérmi, majú osobitné a navzájom odlišné charakteristiky, ako sú objem a vzory spotreby, štýl života, kultúrna úroveň atď., ktoré spoluurčujú ich pozíciu v systéme sociálnej stratifikácie. Pomerne rozšírené je i protikladné stanovisko, označované ako postmoderné či individualistické, ktoré tvrdí, že vo vyspelých moderných spoločnostiach sociálne triedy už stratili svoj niekdajší význam a v súčasnosti už neovplyvňujú život spoločností a ich členov tak ako v minulosti – životy členov súčasných spoločností ovplyvňujú najmä ich individuálne charakteristiky, ako sú vek, rod, vzdelanie, etnicita a pod.

Medzi najvýznamnejších protagonistov stanoviska homológie sociálno-triednej štruktúry a spôsobu života patril Pierre Bourdieu, podľa ktorého je táto

¹ Štúdia vznikla v rámci riešenia výskumnej úlohy APVV-14-0527.

² Korešpondencia: prof. PhDr. Ján Sopóci, PhD., Katedra sociológie, FiF UK, Gondova 2, 814 99 Bratislava, Slovensko. E-mail: jan.sopoci@uniba.sk

³ Korešpondencia: RNDr. Anna Hrabovská, PhD., Porubského 8, 811 06 Bratislava. E-mail: hrabovska@chello.sk

homológia sprostredkovaná predovšetkým sociálno-triednym habitom (sociálne vytvoreným, špecifickými triednymi podmienkami formovaným systémom dispozícií členov jednotlivých tried, na základe ktorého vnímajú i hodnotia svet a konajú v ňom). Tento systém dispozícií závisí od ich postavenia v spoločnosti, čiže na tom, akým kapitálom, presnejšie akými druhmi a veľkosťou kapitálu disponujú (za kapitál považoval Bourdieu akýkoľvek zdroj použiteľný v niektorej sociálnej oblasti na dosiahnutie osobného profitu a rozlišoval ekonomický, kultúrny, sociálny a symbolický kapitál). Na základe odlišných triednych habitov vznikajú osobitné spôsoby života, kultúrnej spotreby, vkusu i ďalších charakteristík jednotlivých sociálnych tried. Takto sa v rámci triednej štruktúry vytvárajú konzistentné a navzájom odlišné spôsoby života tried, na základe ktorých vzniká a reprodukuje sa aj ich hierarchické usporiadanie v systéme sociálnej stratifikácie. Toto usporiadanie je poľom symbolického triedneho zápasu, v ktorom sa príslušníci jednotlivých sociálnych tried vymedzujú voči ostatným členom spoločnosti. Súperenie medzi sociálnymi triedami na poli spôsobu života a kultúry považoval P. Bourdieu za základnú súčasť triedneho boja a kultúrnu reprodukciu uskutočňovanú prostredníctvom využívania symbolického násilia chápal a skúmal ako podstatný aspekt reprodukcie sociálno-triednej stratifikácie spoločnosti (Bourdieu 1987). Osobitnú pozornosť pritom venoval aj úlohe sociálneho kapitálu v procese reprodukcie spoločenských tried a systému nerovností vo Francúzsku.

Vďaka Bourdieuho dielu sa problematika sociálneho kapitálu dostala od osemdesiatych rokov 20. storočia do centra záujmu sociológov a najmä na základe rôznych modifikácií významu tohto pojmu a jeho využitia v mnohých empirických výskumoch sociálnych sietí a sociálnej súdržnosti zaznamenal v ďalších dvoch desaťročiach široký rozmach a uplatnenie v empirickom skúmaní i teoretických analýzach moderných spoločností (Coleman 1990; Halpern 2005; Lin 2001a,b; Lin – Fu – Hsung 2001; Lin – Fu – Chen 2014; Putnam 1994, 2000 atď.). Paradoxne sa pritom v rámci tejto sociologickej konjunktúry využívania koncepcie sociálneho kapitálu ako východiska množstva výskumov a analýz západných spoločností nedostalo náležitej pozornosti otázkam, na objasnenie ktorých Bourdieu koncepciu kapitálu (vrátane sociálneho) vytvoril: teda otázkam sociálnej stratifikácie, reprodukcie sociálnych nerovností a skúmaniu vzťahu medzi spoločenskou triedou a sociálnym kapitálom.

Toto zanedbávanie skúmania uvedenej problematiky, ktoré je pre svetovú sociológiu typické až do súčasnosti, sa týka aj nášho sociologického bádania, v rámci ktorého sa však i skúmaniu sociálneho kapitálu zatiaľ venovala len

malá pozornosť⁴. Cieľom tejto štúdie je prispieť k zvýšeniu záujmu slovenskej sociológie o zatiaľ nepreskúmané aspekty sociálneho kapitálu a priniesť odpoveď na jednu zo základných otázok spojených s problematikou sociálneho kapitálu: ako možno charakterizovať vzťah medzi spoločenskou triedou a sociálnym kapitálom v súčasnej slovenskej spoločnosti? Na základe údajov získaných reprezentatívnym empirickým výskumom⁵ otestujeme platnosť uvedených protikladných stanovísk, vysvetľujúcich odlišnými spôsobmi vzťah medzi spoločenskou triedou a sociálnym kapitálom. V ďalšom texte najskôr stručne predstavíme rôzne chápania sociálneho kapitálu a tiež základné chápania vzťahu medzi triedami a sociálnym kapitálom. Potom vysvetlíme spôsob, ktorým otestujeme ich platnosť v slovenskej spoločnosti. Ďalej sa budeme venovať prezentácii zistení výskumu a analýze výsledkov uskutočneného testovania, ako aj záverečnému zhodnoteniu použitého postupu a dosiahnutých výsledkov.

Sociálny kapitál a spoločenské triedy

Téme sociálneho kapitálu bola venovaná veľká pozornosť nielen v sociológii, ale i v politológii, ekonómii a ďalších vedách najmä v posledných troch desaťročiach. Problematike súvisiacej so sociálnym kapitálom sa však mnohí autori z oblasti spoločenských vied venovali už pred vytvorením a etablovaním sa tohto pojmu. Uvažovanie o téme sociálneho kapitálu je súčasťou dlhodobého vedeckého diskurzu, ktorý bol venovaný na jednej strane otázkam demokracie, občianskej spoločnosti a občianskej participácie, a na druhej strane otázkam sociálnych interakcií, väzieb a sociálnych sietí.

Diskurz, ktorého ťažiskom je problematika občianskej spoločnosti a občianskej participácie, iniciovali už klasickí autori, ako napríklad Alexis de Tocqueville; v súčasnosti sú jeho najvýznamnejšími aktérmi Robert Putnam, David Halpern, Francis Fukuyama i ďalší autori, ktorí považujú občiansku participáciu a občianske združovanie za základ upevňovania demokracie i za dôležitý predpoklad udržiavania spoločenskej prosperity. Stúpenci tohto prístupu sa zameriavajú predovšetkým na skúmanie spôsobov, ktorými občianska participácia na verejnom živote vytvára spoločenský, resp. kolektívny sociálny kapitál, a to najmä prostredníctvom vytvárania a využívania občianskych združení a zapájaním sa radových občanov do riešenia verejných záležitostí (Fukuyama 1995, 1999; Halpern 2005; Putnam 1994, 2000; Tocqueville 1992).

⁴ Niektorým aspektom tejto problematiky sa v SR venovali napríklad Z. Kusá (Kusá 1997), S. Konečný (Konečný 2004), G. Lubelcová (Lubelcová 2010). V ČR bola táto téma v centre intenzívneho a systematického záujmu sociológov už pred pätnástimi rokmi (Matějů – Vitásková 2006; Šafr – Sedláčková 2006; Keller 2009).

⁵ Ide o výskum ISSP, modul *Sociálne siete 2017*.

Diskurz sústreďujúci sa na otázky sociálnych interakcií, vzťahov, väzieb a sociálnych sietí je spojený už s dielami zakladateľov sociológie; od sedemdesiatych rokov 20. storočia ho rozvíjali najmä Pierre Bourdieu, James Coleman a analytici sociálnych sietí, ako sú Mark Granovetter, Nan Lin a mnohí ďalší. Títo autori zdôrazňujú najmä význam neformálnych väzieb a vzťahov medzi ľuďmi, pričom ako teoreticko-metodologické východisko svojho prístupu využívajú najčastejšie metodologický individualizmus a teóriu racionálnej voľby. Na rozdiel od stúpcov prvého prístupu nezdôrazňujú celospoločenskú perspektívu a spoločenský úžitok, ale naopak individuálnu perspektívu a užitočnosť sociálnych väzieb a sociálnych sietí pre jednotlivcov (Bourdieu 1987; Bourdieu – Passeron 1977; Coleman 1990; Granovetter 1973, 1974; Lin 1999, 2001a; Paxton 1999).

Na základe odlišností týchto dvoch častí diskurzu, ich východiskových perspektív i rôznosti teoretických záverov, ku ktorým dospeli ich predstavitelia, sa v súčasnosti rozlišujú dve základné chápania sociálneho kapitálu: individuálne a kolektívne chápanie, ktoré sa odlišujú z hľadiska nositeľov sociálneho kapitálu, spôsobov jeho utvárania i jeho efektov (Sedláčková – Šafir 2012; Šafir – Sedláčková 2006). Individuálny kapitál je najčastejšie chápaný ako zo štruktúry sociálnych vzťahov a väzieb vyplývajúci nehmotný zdroj, resp. majetok jednotlivca, ktorý si ho v sociálnych interakciách systematicky vytvára a udržiava ako sieť kontaktov, známostí a vzťahov s inými osobami, ktoré môže využiť vo svoj prospech, resp. na svoj úžitok. Kolektívnym kapitálom sa obyčajne chápe súhrn charakteristík sociálnej organizácie, ako sú vzťahy súdržnosti a vzájomnej dôvery, sociálne normy a siete umožňujúce efektívnu spoluprácu v sociálnych skupinách i v spoločnosti, ktorá prináša nielen individuálny, ale i kolektívny úžitok.

Niektorí autori sa domnievajú, že tieto dva druhy sociálneho kapitálu sú prepojené a môžu sa navzájom pozitívne ovplyvňovať či podporovať (Kadushin 2012). Mnohí teoretici však upozornili, že to nemusí vždy platiť a že existencia sociálnych sietí a vzťahov vzájomnej podpory môže spôsobiť, resp. znamenať i prevahu klientelistických, nepotistických a mafiánskych vzťahov, ktoré nahradia demokratickú občiansku participáciu a na demokratických princípoch založené neformálne občianske združenia (Portes 1998). Súčasne treba upozorniť na skutočnosť, že snaha o prepájanie či zlučovanie týchto dvoch druhov sociálneho kapitálu je snahou o spájanie nesúrodých, ba až nezlučiteľných prístupov, na základe ktorých boli vytvorené pojmy individuálny a kolektívny kapitál: v prípade individuálneho kapitálu je jeho určujúcou charakteristikou individualistické racionálne kalkulovanie s cieľom investovať do sociálnych sietí pre dosahovanie vlastného prospechu, v prípade kolektívneho kapitálu sú jeho určujúcimi charakteristikami skupinové alebo celospoločenské vzťahy solidarity, súdržnosti, vzájomnej podpory, dôvery a

dosahovanie kolektívneho úžitku (Keller 2009). Na základe toho viacerí autori poukázali na fakt, že princíp kapitálu v pôvodnom význame tohto termínu je obsiahnutý iba v pojme individuálneho kapitálu, ale nie v pojme kolektívneho kapitálu a preto je v tomto prípade problematické termín kapitál vôbec používať (Bevort – Lallement 2006; Keller 2009). Sociálnym kapitálom v „pravom zmysle“ tohto slova je teda iba individuálny kapitál.

Rešpektujúc uvedené stanovisko považujeme preto za teoreticky vhodnejšie a pre účely empirického skúmania sociálneho kapitálu aj výhodnejšie používať termíny formálny a neformálny sociálny kapitál, ktoré vytvorili Florian Pichler a Claire Wallace (Pichler – Wallace 2007, 2008). Aj táto klasifikácia druhov sociálneho kapitálu pritom vychádza zo spomínaných dvoch druhov diskurzu. Termín formálny kapitál vychádza z diskurzu sústreďujúceho sa na občiansku participáciu a združovanie a označuje združovanie sa ľudí do formálnych skupín, najmä rôznych občianskych združení, spolkov a organizácií. Termín neformálny kapitál vychádza z diskurzu sústreďujúceho sa na neformálne sociálne väzby a vzťahy a označuje neformálne sociálne vzťahy a siete medzi ľuďmi⁶.

Pichler a Wallace využili svoje rozlíšenie dvoch druhov sociálneho kapitálu na preskúmanie vzťahu medzi sociálnym kapitálom a spoločenskými triedami. V tejto súvislosti treba znovu pripomenúť: napriek tomu, že termín sociálny kapitál sa dostal do centra záujmu sociológov najmä vďaka dielu P. Bourdieu, ktorý ho vytvoril a používal pri svojom skúmaní procesu reprodukcie sociálnych tried vo Francúzsku, v ďalších desaťročiach sociológie nevenovali skúmaniu vzťahu medzi triedami a sociálnym kapitálom dostatočnú pozornosť. Bourdieu rozlíšil pre potreby skúmania reprodukcie sociálnych nerovností viaceré druhy, resp. formy kapitálu (ekonomický, kultúrny, sociálny, symbolický), pričom jednotlivé sociálne triedy diferencuje nielen súhrnné množstvo jednotlivých druhov kapitálu, ktorým disponujú, ale aj zloženie tohto celkového kapitálu. Sociálne triedy (najmä privilegované) sú schopné udržiavať si svoju spoločenskú pozíciu nielen vďaka vlastníu ekonomického kapitálu, ale aj prostredníctvom zveľadovania a využívania svojho kultúrneho kapitálu (kultúrnej spotreby) a prostredníctvom budovania a udržiavania sociálnych sietí a vzťahov, čiže sociálneho kapitálu. Sociálny kapitál Bourdieu chápal ako „množinu aktuálnych alebo potenciálnych zdrojov, ktoré vychádzajú z vlastníctva trvalej siete viac či menej inštitucionalizovaných vzťahov a známostí, inými

⁶ Toto rozlíšenie dvoch druhov kapitálu autori nechápu ako náhradu, ale skôr ako doplnenie iných klasifikácií sociálneho kapitálu, ktoré sa už stali súčasťou terminologickej výbavy sociológie, ako je napríklad R. Putnamom zavedené a všeobecne používané rozlišovanie zväzujúceho (bonding) a premostujúceho (bridging) kapitálu, J. D. Lewandowskim zavedené rozlišovanie vertikálneho a horizontálneho kapitálu, doplnené ešte termínom spájajúci (linking) sociálny kapitál, označujúcom kontakty s osobami zastávajúcimi mocenské pozície atď. (Putnam 2000; Lewandowski 2006; Grootaert 2004). Na základe toho Pichler a Wallace popri vlastnej klasifikácii bežne využívajú aj iné typológie sociálneho kapitálu.

slovami z členstva v skupine, ktoré vybavuje každého jej člena kolektívne vlastným kapitálom, čiže rôznymi oprávneniami“ (Bourdieu 1986: 248).

Spomedzi nemnohých autorov, ktorí do svojho skúmania sociálneho kapitálu zahrnuli aj otázku vzťahu sociálneho kapitálu a tried, patria napríklad N. Lin, P. A. Hall a okrajovo či nepriamo aj M. Granovetter, R. Putnam a iní. Predovšetkým Nan Lin sa pomerne výrazne inšpiroval aj týmto aspektom Bourdieuho diela, zasadil ho však do svojho prístupu k problematike, ktorému dominuje skúmanie sociálnych sietí vytváraných jednotlivcami a prístup teórie racionálnej voľby. Podľa neho aktér investuje do sociálneho kapitálu s cieľom zlepšovať si sociálnu pozíciu a minimalizovať možné straty. Súčasne si však uvedomuje, že sociálny kapitál je vsadený v sociálnych štruktúrach, ktoré determinujú zdroje obsiahnuté v sociálnych sieťach i pravidlá, ktorými sa riadia ich účastníci. Jednotlivé sociálne vrstvy, najmä tie najvyššie postavené, sa snažia prostredníctvom svojich sociálnych sietí monopolizovať si spoločensky cenené zdroje. Sociálne siete najvyšších vrstiev sú preto podľa neho uzavretejšie, hustejšie a silnejšie ako siete ostatných vrstiev (Lin 2001a,b). Sociálny kapitál jednotlivých vrstiev ovplyvňuje celkový tvar sociálnej stratifikácie, veľkosť a charakteristiky jednotlivých vrstiev, ich sociálny odstup i ďalšie skutočnosti. N. Lin teda chápe sociálny kapitál ako činiteľ vytvárajúci základ sociálnych nerovností: „Nerovnosti v sociálnom kapitáli sú explanačným rámcom nerovností v sociálnej stratifikácii“ (Lin 2001b: 96).

V súvislosti s využívaním prístupu metodologického individualizmu a racionálnej voľby pri skúmaní vzťahu medzi triedami a sociálnym kapitálom viacerí autori kriticky poukázali na skutočnosť, že zdôrazňovaním individualistickej stránky sociálneho kapitálu (najmä vyzdvihovaním investovania do sociálnych sietí) analytici sociálnych sietí zanedbávajú skúmanie spôsobov, ktorými sociálne siete (rovnako ako sociálny kapitál) pôsobia v sociálnych skupinách, teda i v triedach ako súčasť sociálnej štruktúry. Rovnako kritizovali aj to, že tento prístup často chápe sociálny kapitál iba ako majetok jednotlivcov, a nie ako zdroj vyplývajúci zo vzťahov medzi ľuďmi (Edwards – Foley 1997; Somers 2005).

Spomedzi ďalších autorov, ktorí sa venovali teoreticko-empirickému skúmaniu vzťahu spoločenských tried a sociálneho kapitálu, možno spomenúť napríklad P. A. Halla. Vo svojom skúmaní sa zamerával predovšetkým na súvislosti medzi triedami a sociálnymi sieťami vo Veľkej Británii a zistil, že stredné triedy tam charakterizujú širšie a rôznorodnejšie sociálne siete (presahujúce aj do ostatných tried), ktoré sú vytvorené na základe bohatého spektra spoločenských činností príslušníkov týchto tried a ich združovania sa v množstve občianskych organizácií. Sociálne siete robotníckej triedy sú užšie, spravidla zahŕňajú iba príslušníkov tejto triedy a sú vytvorené na základe obmedzeného počtu spoločných činností a občianskych združení vytváraných zväčša iba pre

členov tejto triedy. Na základe týchto zistení teda možno tvrdiť, že zatiaľ čo pre robotnícku triedu vo Veľkej Británii je typický skôr zväzujúci kapitál, tamojšie stredné triedy sú charakteristické väčšou mierou premostňujúceho kapitálu (Hall 1999, 2002). Aj F. Pichler a C. Wallace s využitím empirických údajov z 27 štátov Európskej únie zistili, že v prípade týchto spoločností možno vo všeobecnosti vysloviť záver o vyššej miere sociálneho kapitálu u vyšších sociálnych tried, najmä pokiaľ ide o mieru združovania sa ich príslušníkov v občianskych organizáciách. Pokiaľ ide o rozsah, hustotu, silu a ďalšie charakteristiky sociálnych sietí, medzi jednotlivými spoločenskými triedami skúmaných európskych štátov nezistili významné rozdiely. V štátoch s výraznejšími rozdielmi a väčším odstupom medzi jednotlivými sociálnymi triedami boli aj rozdiely v objeme sociálneho kapitálu jednotlivých tried väčšie – vzory sociálneho kapitálu teda zodpovedajú podobe systému stratifikácie spoločností (Pichler – Wallace 2007, 2008).

Títo autori na základe uvedených empirických poznatkov i teoretických záverov tvrdia, že vzťahu sociálnych tried a sociálneho kapitálu nemožno porozumieť bez zohľadnenia úlohy sociálnych sietí pri jeho vytváraní. Mnohí teoretici, najmä analytici sociálnych sietí sa pritom domnievajú, že to nemožno dosiahnuť s využitím údajov reprezentatívnych kvantitatívnych výskumov uskutočnených na veľkých vzorkách, a preferujú analýzu sociálnych sietí v malých skupinách, skúmanie sociálneho kapitálu na mikroúrovni, využívanie prípadových štúdií a pod. Takéto prístupy však nemôžu priniesť všeobecné poznatky o tom, koľko a aké druhy sociálneho kapitálu majú rôzne sociálne skupiny, napríklad triedy, a nedokážu ani priniesť poznatky o vzťahu sociálneho kapitálu týchto skupín ku komplexným spoločenským makroštruktúram. Podľa mnohých autorov aj napriek tomu, že sociálny kapitál vyjadruje najmä vzťahy medzi jednotlivcami na mikroúrovni spoločenského života, možno ho identifikovať, operacionalizovať a merať i na základe zistení kvantitatívnych výskumov realizovaných na reprezentatívnych vzorkách populácií štátov. Zdôrazňujú, že najväčším prínosom pritom môžu byť zistenia takýchto výskumov o aktivitách jednotlivcov uskutočňovaných v rámci ich sociálnych sietí a tiež v ich dobrovoľných občianskych združeniach. Hoci na základe tohto prístupu nemožno preskúmať a objasniť všetky dôležité aspekty problematiky vzťahu tried a sociálneho kapitálu a pôsobenia sociálneho kapitálu v stratifikačnom systéme, umožňuje preskúmať aspoň niektoré základné súvislosti a vzťahy vypovedajúce o tejto oblasti života spoločností (Pichler – Wallace 2008: 320-321).

Empirické zistenia i teoretické analýzy uvedených i mnohých ďalších autorov teda potvrdzujú, že sociálny kapitál zahŕňa dimenziu šírky i dimenziu hĺbky sociálnych väzieb, interakcií a sietí spájajúcich jednotlivcov a sociálne skupiny. Preskúmanie sociálneho kapitálu si teda podľa nich vyžaduje poznať

rozsah (extenzitu) formálnych i neformálnych sociálnych väzieb a sietí i frekvenciu (intenzitu) interakcií ich aktérov. Poznatky reprezentatívnych kvantitatívnych výskumov, ktoré zisťujú členstvo respondentov v rôznych dobrovoľných združeniach i mieru ich participácie v nich, nám umožňujú preskúmať rozsah zapojenia sa ľudí do formálnych sociálnych sietí. Rozsah týchto sietí vypovedá o možnostiach jednotlivcov, ktorí sú do nich zapojení, využiť ich na získavanie rôznych zdrojov. Možno predpokladať, že čím rozsiahlejšie a rôznorodejšie je začlenenie jednotlivca do občianskych združení a organizácií, tým väčší potenciál získavania zdrojov pre neho predstavujú. Podobne sa možno domnievať, že čím väčšieho počtu občianskych združení je jednotlivce členom a čím väčšou mierou participuje na ich činnosti, tým širšiu, rôznorodejšiu a silnejšiu sieť neformálnych kontaktov, vzťahov a začlenení si takto vytvorí. Väčšia miera, resp. šírka takéhoto zapojenia i väčšia miera participácie teda s vysokou pravdepodobnosťou znamenajú väčšiu šírku i hĺbku sociálnych interakcií, väzieb a sietí, čiže viac sociálneho kapitálu (Pichler – Wallace 2008: 321).

Treba mať pritom stále na pamäti, že sociálny kapitál vcelku nemožno úplne identifikovať, operacionalizovať a zmerať a že i s využitím naznačeného prístupu možno preskúmať iba niektoré jeho aspekty – rovnako ako v prípade využitia iných metód analýzy sociálnych sietí. Reprezentatívne výskumy populácie však umožňujú prekonať obmedzenia sieťovej analýzy (limitovanej mikroúrovňou jej záberu) tým, že poskytujú údaje o zapojení sa jednotlivcov do sociálnych sietí a dobrovoľných združení na reprezentatívnej, celospoločenskej úrovni, ktoré umožňujú formuláciu zovšeobecňujúcich záverov. Na základe zistení reprezentatívnych výskumov teda možno opísať distribúciu sociálneho kapitálu v spoločnosti, napríklad medzi jednotlivými spoločenskými triedami a tiež podrobnejšie charakterizovať sociálny kapitál jednotlivých tried, čo bežná analýza sociálnych sietí neumožňuje.

Aj v našom skúmaní vzťahu sociálneho kapitálu (ktorým rozumieme súhrn sociálnych väzieb a sietí jednotlivca, vsadených v sociálnej štruktúre a predstavujúcich reálne či potenciálne zdroje, ktoré môže využívať vo svoj prospech) a spoločenských tried sa preto zameriame na preskúmanie šírky (extenzity) a hĺbky (intenzity) sociálnych väzieb a sietí jednotlivcov. Podobne ako F. Pichler a C. Wallace budeme pritom rozlišovať dva druhy sociálneho kapitálu: kapitál vo formálnych a neformálnych sociálnych väzbách a sieťach. Formálny kapitál budeme merať na základe zapojenia sa ľudí do formálnych väzieb a vzťahov – do občianskych združení a organizácií a neformálny kapitál na základe ich zapojenia sa do neformálnych sociálnych sietí. Sociálne siete pritom budeme operacionalizovať a merať z hľadiska ich šírky i hĺbky (extenzity aj intenzity). Šírku formálnych väzieb a sietí budeme chápať a merať ako počet formálnych združení a organizácií, ktorých členmi sú jednotlivci, hĺbku týchto

sietí budeme merať ako frekvenciu participácie ľudí na činnosti týchto organizácií. Šírku neformálnych väzieb a sociálnych sietí budeme merať ako počet neformálnych kontaktov jednotlivcov a hĺbku týchto sietí budeme merať ako silu ich väzieb s inými účastníkmi neformálnych sociálnych sietí, ktorých súčasťou sú.

Ak vychádzame zo stanoviska triednej homológie, možno predpokladať, že nerovnosti ľudí v sociálnom kapitáli zodpovedajú ich rôznemu sociálno-triednemu postaveniu. Napríklad P. Bourdieu tvrdil, že sociálno-triedne postavenie ovplyvňuje objem a zloženie sociálneho kapitálu. Na základe toho možno predpokladať existenciu súvislosti, prípadne i závislosti medzi spoločenskou triedou a formálnym i neformálnym sociálnym kapitálom osôb – členstvo aj miera participácie na činnosti formálnych občianskych združení, ako aj rozsah a sila neformálnych sociálnych kontaktov ľudí závisia od ich pozície v systéme stratifikácie, čiže od ich príslušnosti k určitej sociálnej triede. Príslušníci jednotlivých tried by sa na základe tohto stanoviska teda mali líšiť z hľadiska svojho formálneho i neformálneho kapitálu. Ak vychádzame z opačného stanoviska, možno predpokladať, že rozdiely v šírke i hĺbke formálneho aj neformálneho kapitálu jednotlivcov nezodpovedajú vo významnej miere ich rôznemu sociálno-triednemu postaveniu, ale súvisia skôr s ich individuálnymi charakteristikami, ako sú vek, pohlavie, typ bydliska (vzdelanie je obsiahnuté v sociálno-triednom postavení). Tieto dve protikladné stanoviská sme otestovali na základe údajov získaných empirickým výskumom s cieľom charakterizovať základný vzťah medzi sociálnou triedou a sociálnym kapitálom v súčasnej slovenskej spoločnosti.

Použitý údaje a metodika výskumného postupu

Pri našom testovaní platnosti dvoch možných (protikladných) vysvetlení vzťahu medzi spoločenskou triedou a sociálnym kapitálom sme vychádzali z údajov získaných medzinárodným empirickým výskumom ISSP, modul *Sociálne siete 2017*⁷, ktorý uskutočnila v októbri a novembri 2017 agentúra MEDIAN SK, s.r.o. na reprezentatívnej vzorke 1404 respondentov vybraných metódou kvótového výberu, technikou štandardizovaného rozhovoru na základe dotazníka vytvoreného riešiteľmi tejto výskumnej úlohy.

Na základe výskumom získaných údajov o zamestnaní, pracovnom postavení a riadiacej pozícii respondenta možno vytvoriť sociálno-triedne klasifikácie EGP, ESeC i ESeG a určiť v nich triednu pozíciu respondenta. Výskum zisťoval aj základné sociálno-demografické údaje respondentov: pohlavie, vek a veľkosť bydliska, ktoré možno využiť na vytvorenie individuál-

⁷ Sociologický ústav SAV. ISSP Sociálne siete Slovensko 2017. [dátový súbor]. Slovenský archív sociálnych dát, 2018. SASD2017001. Verzia 1.0.

nej charakteristiky respondenta. Výskumom získané dáta umožňujú na základe batérií otázok indikujúcich šírku (extenzitu) a hĺbku (intenzitu) participácie respondenta na formálnych občianskych združeniach aj neformálnych sociálnych sieťach identifikovať formálny i neformálny sociálny kapitál respondenta. Závislosť formálneho a neformálneho kapitálu od nezávislých premenných (sociálno-triedna príslušnosť a sociálno-demografické charakteristiky respondentov) možno testovať s použitím poradovej regresnej analýzy.

Pre potreby nášho testovania platnosti vzťahu medzi spoločenskou triedou a sociálnym kapitálom sme ako nezávislú premennú použili pozíciu respondenta v triednej klasifikácii ESeC (European socio-economic classification). Pri testovaní vzťahu medzi individuálnymi charakteristikami ľudí a sociálnym kapitálom sme ako nezávislé premenné použili pohlavie, vek a veľkosť bydliska respondenta.

Použiť Európsku sociálno-ekonomickú klasifikáciu sme sa rozhodli preto, lebo na základe testovania kriteriálnej a konštruktivej validity v podmienkach slovenskej spoločnosti sa ukázala ako najvalidnejšia spomedzi najpoužívanejších sociálno-triednych klasifikácií EGP, ESeC a ESeG (Bunčák – Hrabovská – Sopóci 2018) a osvedčila sa i ako východisko pre analýzu sociálnej mobility na Slovensku (Džambazovič – Gerbery 2018). Európska sociálno-ekonomická klasifikácia je triedna klasifikácia vytvorená pre potreby opisu a komparácie zamestnaneckých a stratifikačných štruktúr v štátoch Európskej únie (Rose – Harrison 2010). Rovnako ako časovo ju predchádzajúca Goldthorpeho triedna klasifikácia EGP, aj ESeC teoreticky vychádza zo štruktúry pozícií na trhu práce, čiže zo štruktúry zamestnaní, ktoré sú v oboch prípadoch považované za základ sociálnej stratifikácie. Zoskupenia pozícií na trhu práce sú teda i v tejto klasifikácii východiskom vymedzenia sociálnych tried, pričom postavenie týchto tried v klasifikácii ESeC je určené najmä na základe vzájomného vzťahu zamestnaneckých pozícií. Rovnako ako Goldthorpeho triedna schéma, aj klasifikácia ESeC rozlišuje zamestnávateľov, samostatne zárobkovo činných a zamestnancov, pridáva k nim však kategóriu exkludovaných, zahŕňajúcu ľudí nedobrovoľne vylúčených z trhu práce (dlhodobo nezamestnaných) a ľudí, ktorí ešte nepracovali (študenti, osoby v domácnosti). Popri pozícii na trhu práce sa v tejto klasifikácii uplatňujú ako ďalšie kritériá členenia: výška vzdelania a stupeň kvalifikácie pre prácu, participácia na riadení a kontrola v práci, veľkosť firmy meraná počtom zamestnancov a tiež odvetvie, v ktorom zamestnávateľa, samozamestnávateľa i zamestnanci pôsobia.

Úplná klasifikácia ESeC sa skladá z desiatich kvalitatívne odlišných tried, ktoré sú označované arabskými číslicami (tabuľka č. 1). Táto klasifikácia nemá hierarchický charakter, jej autori však pripúšťajú, že triedy 1 a 2 sú na základe výšky a zaistenia príjmu umiestnené vyššie ako triedy 3, 6, 7, 8, 9 (Rose – Harrison – Pevalin 2010). Pri našom testovaní sme použili trojtriednu verziu

klasifikácie ESeC, pričom vytvorené tri základné sociálne triedy budeme ďalej označovať ako vyššie, stredné a nižšie triedy⁸.

Tabuľka č. 1: **Triedna klasifikácia ESeC**

Č.	Názov triedy	Špecifikácia	Trojtriedna verzia
1	Vyšší salariát	Veľkí zamestnávateľia, vysoko kvalifikované odborné administratívne a manažérske zamestnania	1 + 2
2	Nižší salariát	Odborné, administratívne, technické a manažérske zamestnania so stredoškolskou kvalifikáciou	
3	Biele goliere vyššieho stupňa	Medzil'ahlé zamestnania	3 + 4 + 5 + 6
4	Drobná buržoázia alebo nezávislí	Drobní zamestnávateľia a súkromní podnikatelia mimo poľnohospodárstva	
5	Drobná buržoázia a lebo nezávislí	Samozamestnávateľia a súkromní podnikatelia v poľnohospodárstve	
6	Modré goliere vyššieho stupňa	Nižšie riadiace a technické zamestnania	
7	Biele goliere nižšieho stupňa	Nižšie zamestnania v službách, obchode, administratíve	7 + 8 + 9
8	Kvalifikovaní manuálni Pracovníci	Nižšie technické zamestnania	
9	Polokvalifikovaní a nekvalifikovaní manuálni pracovníci	Rutinné zamestnania	
10	Nikdy nepracujúci a dlhodobo nezamestnaní	Nikdy nepracujúci a dlhodobo nezamestnaní	(10)

Zdroj: Rose – Harrison – Pevalin 2010: 13, 21

Ako závislé premenné sme pri analýze použili šírku a hĺbku formálneho i neformálneho sociálneho kapitálu, ktoré boli vo výskume *Sociálne siete 2017* zisťované prostredníctvom viacerých otázok. Spomedzi nich sa dali použiť iba otázky, ktoré sa zameriavali na zisťovanie sociálnych činností a sociálnych kontaktov respondentov. Otázky zisťujúce hodnotenia a názory respondentov, alebo nimi preferované spôsoby konania v hypotetických situáciách neboli použiteľné⁹. Šírku a hĺbku formálneho kapitálu výskum zisťoval prostredníctvom otázky merajúcej rozsah a intenzitu účasti respondenta na činnosti vybraných druhov formálnych združení¹⁰. Šírku účasti predstavuje účasť na

⁸ Ich zastúpenie vo výberovom súbore bolo: vyššie triedy 24%, stredné triedy 21 %, nižšie triedy 55 %.

⁹ Dôvodom bola najčastejšie nevhodná, sociologicky chybná formulácia otázok medzinárodného dotazníka výskumu ISSP *Sociálne siete 2017*, ktorej dôsledkom bola atypická a štatisticky nespracovateľná distribúcia odpovedí respondentov.

¹⁰ Znenie otázky:

Ako často ste sa za posledných 12 mesiacov zúčastnili činností ... ?

- vo voľnočasových, športových alebo kultúrnych združeníach,

činnosti žiadneho, jedného, dvoch, alebo všetkých troch druhov združení uvedených v otázke. Hĺbku, resp. intenzitu participácie vyjadruje suma bodovej hodnoty pridelenej jednotlivým variantom odpovedí vyjadrujúcim frekvenciu účasti na činnosti uvedených troch druhov združení.

Šírku a hĺbku neformálneho kapitálu výskum meral prostredníctvom otázky zisťujúcej rozsah a intenzitu (silu) vybraných druhov neformálnych sociálnych kontaktov respondenta¹¹. Šírku neformálnych sociálnych kontaktov¹² predstavuje počet povolaní z uvedeného zoznamu, vykonávateľov ktorých respondent pozná. Silu neformálnych kontaktov vyjadrujú varianty: existencia príbuzného, ktorý vykonáva zamestnanie zo zoznamu, existencia takéhoto blízkeho kamaráta, resp. známeho, existencia inej známej osoby, ktorá vykonáva niektoré zamestnanie zo zoznamu a neexistencia nikoho takého spomedzi respondentových príbuzných, priateľov a známych. Varianty odpovedí, ktoré vyjadrujú blízkosť osoby vykonávajúcej zamestnanie zo zoznamu respondentovi, majú pridelené bodové hodnoty. Intenzitu neformálnych kontaktov respondenta potom vyjadruje suma bodov získaných za všetkých respondentom uvedených vykonávateľov povolaní z predloženého zoznamu.

Pri analýze súvislostí medzi jednotlivými druhmi kapitálu sme najskôr preskúmali vzťahy medzi extenzitou a intenzitou formálnych i neformálnych kontaktov, ako aj vzťahy medzi formálnym a neformálnym kapitálom u respondentov výskumu. Potom sme bližšie charakterizovali tri základné spoločenské triedy klasifikácie ESeC z hľadiska ich sociálneho kapitálu. Nakoniec sme preskúmali závislosti formálneho a neformálneho kapitálu od nezávislých premenných: s využitím poradovej regresnej analýzy (metóda logit) sme

- v politických stranách, kluboch alebo združeniach,

- v charitatívnych alebo náboženských organizáciách, ktoré sa venujú dobrovoľníckej činnosti.

Varianty odpovedí: jedenkrát alebo viackrát za týždeň, jedenkrát až trikrát za mesiac, niekoľkokrát v minulom roku, jedenkrát v minulom roku, nikdy, nevie si vybrať.

¹¹ Znenie otázky:

Máte pred sebou zoznam zamestnaní, ktoré môžu mať vaši príbuzní, blízki priatelia alebo známi, čiže ľudia, ktorých poznáte po mene a máte možnosť kontaktovať ich. Ak poznáte viacerých ľudí, ktorí majú niektoré zamestnanie z uvedeného zoznamu, označte odpoveď pri osobe, ktorá je vám najbližšia. Nezáleží na tom, či toto zamestnanie vykonáva muž alebo žena.

Poznate ženu alebo muža, ktorý je ... ?

- a. vodič/ka autobusu alebo nákladného auta
- b. vedúci pracovník/pracovníčka vo veľkej firme
- c. upratovač/ka v dome alebo kancelárii
- d. kaderníčka/holič
- e. manažér/ka ľudských zdrojov, personalista/personalistka
- f. právnik/právnička
- g. autoopravár/autoopravárka
- h. zdravotná sestra/zdravotný brat
- i. policajt/policajka
- j. učiteľ/ka

Varianty odpovedí: príbuzný; blízky kamarát/známy; iná osoba, ktorú poznám; nikto; nevie si vybrať.

¹² Ide o výber zamestnaní z generátora pozícií, vytvoreného Nan Linom, ktorý je dlhodobo využívaný ako nástroj na meranie individuálneho sociálneho kapitálu (Lin – Dumin 1986; Lin – Fu – Hsung 2001; Lin – Fu – Chen 2014). Pri využití pozíčného generátora sa najčastejšie zisťuje počet uvedených pozícií zo zoznamu (reprezentujúceho spravidla určitú hierarchickú štruktúru profesií), realizátorov ktorých pozná respondent a intenzita jeho vzťahov s týmito osobami.

zistovali, ktoré nezávislé premenné ovplyvňujú jednotlivé indikátory formálneho a neformálneho sociálneho kapitálu.

Sociálny kapitál základných spoločenských tried

Skôr než pristúpime k analýze vzťahov medzi sociálnym kapitálom a spoločenskými triedami, uvedieme základné zistenia výskumu o celkovej šírke a hĺbke (extenzite a intenzite) formálneho i neformálneho kapitálu. Tieto nám umožňujú konštatovať, že na základe použitých ukazovateľov sa potvrdil predpoklad o vysokej miere súvislosti medzi týmito dvomi dimenziami formálneho i neformálneho kapitálu a zistila sa tiež vysoká miera súvislosti medzi formálnym a neformálnym kapitálom.

Údaje zhrnuté v tabuľke č. 2 ukazujú celkovú menšiu, resp. podpriemernú šírku formálneho kapitálu respondentov výskumu, ktorí počas minulých 12 mesiacov v priemere participovali na činnosti iba jedného z troch možných druhov dobrovoľných občianskych združení, resp. organizácií. Občan sa teda v priemere zapojil do aktivít aspoň jedného z troch zisťovaných druhov združení, pričom na jeho činnosti sa podieľal zväčša niekoľkokrát v priebehu roka. Aj priemerná intenzita participácie občanov na činnosti dobrovoľných združení a organizácií bola teda nízka.

Pokiaľ ide o neformálny kapitál, respondenti výskumu majú v priemere kontakty s osobami vykonávajúcimi až dve tretiny zo zamestnaní obsiahnutých v predloženom zozname, čo predstavuje nadpriemerne široké siete známostí a kontaktov. Zistená priemerná hodnota intenzity, resp. sily týchto kontaktov pritom vypovedá, že v skladbe týchto neformálnych sietí respondentov prevládajú tzv. slabé väzby, čiže známosti a kontakty s kamarátmi, s blízkymi i vzdialenejšími známymi.

Tabuľka č. 2: Priemerná extenzita a intenzita formálneho a neformálneho kapitálu

Druh sociálneho kapitálu, dimenzia	Minimálna hodnota	Maximálna hodnota	Priemerná hodnota	Smerodajná odchýlka	N
Formálny, extenzita	0	3	1,29	1,096	1393
Formálny, intenzita	0	12	2,98	2,749	1393
Neformálny, extenzita	0	10	6,78	2,848	1378
Neformálny, intenzita	0	30	12,12	5,679	1378

Pri skúmaní vzťahu medzi dvomi vymedzenými dimenziami možno na základe zistení výskumu konštatovať vysokú mieru súvislosti medzi extenzitou a intenzitou formálneho i neformálneho kapitálu (hodnoty koeficientov korelácie: 0,878 a 0,863). Znamená to, že ľudia, ktorí sú členmi viacerých

druhov dobrovoľných občianskych organizácií, participujú na ich činnosti intenzívnejšie ako ľudia, ktorí sú iba členmi jednej takejto organizácie¹³. Podobne, ľudia, ktorí majú známych vykonávajúcich väčší počet rôznych zamestnaní, majú medzi nimi väčší podiel osôb, ktorí sú ich príbuznými, blízkymi priateľmi a známymi než ľudia, ktorí majú známych vykonávajúcich menší počet zamestnaní z predloženého zoznamu.

Zistenia výskumu ďalej ukazujú, že i medzi formálnym a neformálnym kapitálom existuje pomerne vysoká miera súvislosti (hodnoty koeficientov: 0,335 v prípade extenzity a 0,330 v prípade intenzity). Ukázalo sa teda, že ľudia, ktorí sú členmi a aktívnymi participantmi viacerých druhov občianskych združení, majú širší a z hľadiska vykonávaných zamestnaní rôznorodejší okruh známych ako ľudia, ktorí sú občiansky menej aktívni, resp. pasívni. Možno teda konštatovať: výskum potvrdil predpoklad, že ľudia, ktorí sú aktívnejší v oblasti občianskeho združovania, majú väčší okruh známych z rôznych oblastí profesionálneho života. Túto súvislosť možno pritom vyjadriť aj tak, že ľudia s väčším počtom (a profesijne rôznorodých) známych sú častejšie členmi rôznych občianskych združení ako ľudia, ktorí majú známych málo, prípadne sú takto sociálne izolovaní.

Na základe uvedených skutočností teda možno konštatovať, že formálny a neformálny kapitál navzájom súvisia, resp. sa i podmieňujú, pričom ide o pomerne silnú súvislosť. Tento poznatok nás oprávňuje ďalej analyzovať zistenia výskumu o formálnom a neformálnom kapitáli oddelene, ale aj v ich vzájomnom vzťahu a v ich celku¹⁴. Pri analýze vzťahov medzi sociálnym kapitálom a spoločenskými triedami, resp. sociálno-triednou pozíciou (a na druhej strane medzi sociálnym kapitálom a individuálnymi charakteristikami osôb) budeme teda postupovať tak, že najskôr preskúmame jednotlivé triedy z hľadiska ich vzorov, resp. zastúpenia a zloženia ich formálneho i neformálneho kapitálu. Paralelne s tým preskúmame i vzory formálneho a neformálneho kapitálu u základných vekových, rodových a sídelných kategórií respondentov výskumu. Na záver otestujeme vzťah medzi triednou príslušnosťou, individuálnymi charakteristikami a sociálnym kapitálom, čiže predpoklad o rôznej miere súvislosti medzi sociálno-triednymi a individuálnymi charakteristikami ľudí a ich sociálnym kapitálom.

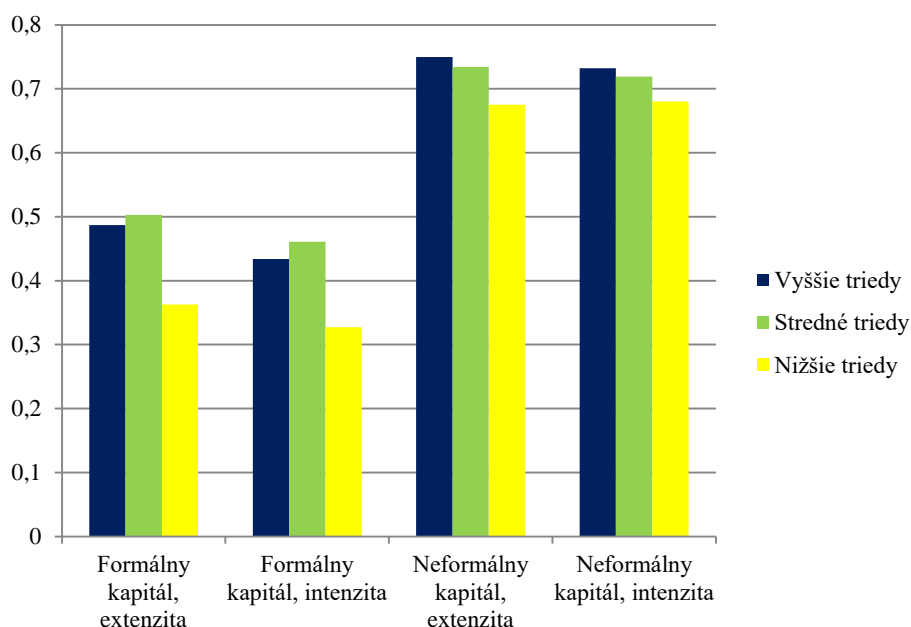
Na základe rozboru extenzity a intenzity formálneho i neformálneho kapitálu troch základných tried klasifikácie ESeC možno konštatovať, že aj u nás sú jednotlivé spoločenské triedy charakteristické rôznou mierou týchto

¹³ Participácia osôb na činnosti občianskych organizácií, ktorej členmi nie sú, je zrejme ešte zriedkavejšia, hoci nie je vylúčená – ako napríklad v prípade tzv. nezávislých politikov kandidujúcich za politické strany.

¹⁴ Pre ďalšie analýzy sme z pôvodných hodnôt extenzity a intenzity formálneho i neformálneho sociálneho kapitálu vytvorili štyri kategórie, od najnižšej po najvyššiu. S takto vytvorenými indikátormi sme ďalej pracovali ako s poradovými premennými.

druhov kapitálu a tiež rôznou mierou oboch dimenzií formálneho i neformálneho kapitálu. Ako vyplýva z grafu¹⁵ č. 1, vyššie a stredné spoločenské triedy pritom disponujú väčším formálnym i neformálnym kapitálom ako nižšie triedy a to pokiaľ ide o šírku aj o hĺbku oboch druhov kapitálu. Zaujímavé pritom je, že zatiaľ čo v prípade formálneho kapitálu stredné triedy v miere extenzity aj intenzity prevyšujú vyššie triedy, v prípade neformálneho kapitálu je miera šírky i hĺbky oboch druhov kapitálu usporiadaná zostupne: od vyšších, cez stredné, až po nižšie triedy. Medzitriedne rozdiely v intenzite a extenzite formálneho kapitálu sú pritom výraznejšie ako v prípade neformálneho kapitálu.

Graf č. 1: **Formálny a neformálny kapitál základných sociálnych tried**

Zistenia výskumu teda ukázali, že príslušníci vyšších a stredných spoločenských tried sú i u nás spravidla členmi väčšieho počtu občianskych združení a organizácií rôzneho druhu ako členovia nižších tried a že tiež vo väčšej miere participujú na činnosti týchto združení. Podobne majú členovia vyšších a stredných tried širšie neformálne sociálne siete, teda väčší počet známych osôb vykonávajúcich rôzne zamestnania, ako príslušníci nižších tried. Pritom

¹⁵ Hodnoty extenzity a intenzity formálneho i neformálneho kapitálu boli vyrátané na základe uskutočnenej rekatégorizácie pôvodných stupnic a priradenia bodových hodnôt jednotlivým variantom odpovedí na otázky tak, aby sa výsledné priemerné hodnoty meraných veličín pohybovali v intervale 0 až 1. Podrobnosti možno získať z archívu autorov štúdie.

medzi takýmito osobami je väčší podiel osôb, s ktorými ich spájajú tzv. silné väzby. Podobne ako v niektorých iných európskych štátoch (Hall 2002; Pichler – Wallace 2008), aj u nás sú teda vyššie a stredné triedy charakteristické širšími a rôznorodejšími neformálnymi sociálnymi sieťami ako nižšie triedy, pričom tieto siete sú vytvorené na základe rozsiahlejšieho združovania sa a aktívnejšej participácie príslušníkov týchto tried na činnosti rôznych občianskych združení a organizácií.

Diferencovanosť týkajúcu sa extenzity a intenzity formálneho i neformálneho sociálneho kapitálu výskum zistil aj v súvislosti s individuálnymi charakteristikami respondentov – menšie či väčšie rozdiely sa ukázali aj medzi mužmi a ženami, medzi vekovými kategóriami i medzi obyvateľmi miest a dedín. Údaje zhrnuté v tabuľke č. 3 ukazujú, že muži u nás disponujú väčšou extenzitou aj intenzitou formálneho i neformálneho kapitálu ako ženy, ľudia vo veku od 25 do 45 rokov zväčša predstihujú z hľadiska týchto skutočností ostatné vekové kohorty a obyvatelia veľkomiest a väčších miest disponujú väčšou extenzitou aj intenzitou formálneho i neformálneho kapitálu ako obyvatelia stredných a malých miest a dedín.

Tabuľka č. 3: **Formálny a neformálny kapitál vybraných kategórií respondentov**

Kategórie respondentov	Formálny kapitál		Neformálny kapitál	
	extenzita	intenzita	extenzita	intenzita
Muži	0,447	0,433	0,726	0,709
Ženy	0,417	0,380	0,573	0,682
Do 24 rokov	0,607	0,540	0,664	0,659
25 až 45-roční	0,657	0,502	0,762	0,745
Nad 46 rokov	0,572	0,377	0,748	0,717
Obyvatelia veľkomiest a väčších miest	0,680	0,558	0,728	0,718
Obyvatelia stredných a malých miest	0,547	0,360	0,693	0,688
Obyvatelia dedín	0,546	0,373	0,698	0,697

Výsledky uskutočneného testovania vzťahu medzi triednou príslušnosťou, individuálnymi charakteristikami a sociálnym kapitálom potvrdili predpoklad o rôznej miere súvislosti medzi sociálno-triednymi a individuálnymi charakteristikami ľudí a ich sociálnym kapitálom. Ukázalo sa, že extenzita aj intenzita formálneho i neformálneho sociálneho kapitálu súvisí so základnými sociálnymi triedami klasifikácie ESeC, zároveň sa však ukázalo, že súvisí aj s niektorými individuálnymi charakteristikami, najmä s vekom, a v niektorých prípadoch i s druhom sídla a rodom osôb. Zatiaľ čo súvislosť medzi triednou príslušnosťou a sociálnym kapitálom sa potvrdila v prípade oboch druhov kapitálu i v prípade oboch ich dimenzií, súvislosť medzi individuálnymi

charakteristikami osôb a sociálnym kapitálom sa javí skôr ako nesystematická. Na základe toho sa možno domnievať, že zistenia výskumu ISSP *Sociálne siete 2017* na základe testovania vzťahu medzi spoločenskými triedami a sociálnym kapitálom potvrdili skôr stanovisko triednej homológie ako individualistické stanovisko.

Konkrétnejšie informácie o výsledkoch uskutočneného testovania obsahuje tabuľka č. 4, obsahujúca výsledky poradovej regresie so závislými premennými extenzita a intenzita formálneho a neformálneho kapitálu.

Tabuľka č. 4: Výsledky poradovej regresie

Poradová regresia so závislou premennou extenzita formálneho kapitálu

Nezávislé premenné	Koeficient	Významnosť
Trieda ESeC = Vyššie triedy	,413	,003
Trieda ESeC = Stredné triedy	,367	,011
Trieda ESeC = Nižšie triedy (ref. kategória)		
Pohlavie = Muž	,072	,518
Pohlavie = Žena (ref. kategória)		
Vek = do 24 rokov	1,783	,000
Vek = 25 – 45 rokov	1,416	,000
Vek = 46 – 59 rokov	,894	,000
Vek = 60 a viac rokov (ref. kategória)		
Sídlo = Väčšie mesto, predmestie	,819	,000
Sídlo = Stredne veľké, menšie mesto	,012	,924
Sídlo = Dedina, farma, samota (ref. kategória)		

Poradová regresia so závislou premennou intenzita formálneho kapitálu

Nezávislé premenné	Koeficient	Významnosť
Trieda ESeC = Vyššie triedy	,397	,004
Trieda ESeC = Stredné triedy	,370	,011
Trieda ESeC = Nižšie triedy (ref. kategória)		
Pohlavie = Muž	,203	,070
Pohlavie = Žena (ref. kategória)		
Vek = do 24 rokov	1,637	,000
Vek = 25 – 45 rokov	1,580	,000
Vek = 46 – 59 rokov	,893	,000
Vek = 60 a viac rokov (ref. kategória)		
Sídlo = Väčšie mesto, predmestie	,938	,000
Sídlo = Stredne veľké, menšie mesto	-,044	,726
Sídlo = Dedina, farma, samota (ref. kategória)		

Poradová regresia so závislou premennou extenzita neformálneho kapitálu

Nezávislé premenné	Koeficient	Významnosť
Trieda ESeC = Vyššie triedy	,396	,004
Trieda ESeC = Stredné triedy	,170	,244
Trieda ESeC = Nižšie triedy (ref. kategória)		
Pohlavie = Muž	,314	,005
Pohlavie = Žena (ref. kategória)		
Vek = do 24 rokov	,629	,034
Vek = 25 – 45 rokov	,968	,000
Vek = 46 – 59 rokov	,885	,000
Vek = 60 a viac rokov (ref. kategória)		
Sídlo = Väčšie mesto, predmestie	,148	,332
Sídlo = Stredne veľké, menšie mesto	,128	,299
Sídlo = Dedina, farma, samota (ref. kategória)		

Poradová regresia so závislou premennou intenzita neformálneho kapitálu

Nezávislé premenné	Koeficient	Významnosť
Trieda ESeC = Vyššie triedy	,294	,033
Trieda ESeC = Stredné triedy	,142	,330
Trieda ESeC = Nižšie triedy (ref. kategória)		
Pohlavie = Muž	,212	,056
Pohlavie = Žena (ref. kategória)		
Vek = do 24 rokov	,452	,128
Vek = 25 – 45 rokov	,667	,000
Vek = 46 – 59 rokov	,595	,000
Vek = 60 a viac rokov (ref. kategória)		
Sídlo = Väčšie mesto, predmestie	-,038	,800
Sídlo = Stredne veľké, menšie mesto	-,038	,758
Sídlo = Dedina, farma, samota (ref. kategória)		

Z údajov v tabuľkách vyplýva, že extenzita formálneho kapitálu súvisí

- s vekom: extenzita formálneho kapitálu respondentov vo veku do 59 rokov je väčšia ako extenzita formálneho kapitálu respondentov vo vekovej skupine 60 a viac rokov,
- so základnými sociálnymi triedami ESeC: extenzita formálneho kapitálu respondentov z vyššej a strednej triedy je väčšia ako u respondentov z nižšej triedy,
- so sídlom: extenzita formálneho kapitálu respondentov žijúcich vo väčších mestách je väčšia ako extenzita formálneho kapitálu respondentov žijúcich na dedine.

Podobne aj intenzita formálneho kapitálu súvisí

- s vekom: intenzita formálneho kapitálu respondentov vo veku do 59 rokov je väčšia ako intenzita formálneho kapitálu respondentov vo vekovej skupine 60 a viac rokov,
- so základnými sociálnymi triedami ESeC: intenzita formálneho kapitálu respondentov z vyšších a stredných tried je väčšia ako u respondentov z nižších tried,
- so sídlom: intenzita formálneho kapitálu respondentov žijúcich vo väčších mestách je väčšia ako u respondentov žijúcich na dedine.

Extenzita neformálneho kapitálu súvisí

- s vekom: extenzita neformálneho kapitálu respondentov vo veku do 59 rokov je väčšia ako u respondentov vo vekovej skupine 60 a viac rokov,
- so sociálnymi triedami ESeC: extenzita neformálneho kapitálu respondentov z vyšších tried je väčšia ako u respondentov z nižších tried,
- s pohlavím, resp. rodom: extenzita neformálneho kapitálu mužov je väčšia ako u žien.

Intenzita neformálneho kapitálu súvisí

- s vekom: intenzita neformálneho kapitálu respondentov vo veku od 25 do 59 rokov je väčšia ako u respondentov vo vekovej skupine 60 a viac rokov,
- so základnými sociálnymi triedami ESeC: intenzita neformálneho kapitálu respondentov z vyšších tried je väčšia ako intenzita neformálneho kapitálu respondentov z nižších tried.

Záver

Výsledky našej analýzy teda ukazujú, že formálny i neformálny kapitál je v slovenskej spoločnosti sociálne stratifikovaný, pričom väčšie rozdiely medzi základnými sociálnymi triedami existujú v intenzite aj extenzite ich formálneho kapitálu – príslušníci vyšších a stredných sociálnych tried sú členmi väčšieho počtu formálnych občianskych združení a organizácií ako príslušníci nižších tried a aj miera ich participácie na činnosti týchto združení je vyššia ako miera participácie príslušníkov nižších tried. Medzitriedne rozdiely existujú i v miere intenzity a extenzity neformálneho kapitálu – príslušníci vyšších tried majú rozsiahlejšie a silnejšie siete neformálnych vzťahov ako príslušníci stredných tried, a tí majú rozsiahlejšie a silnejšie siete týchto vzťahov ako príslušníci nižších tried; tieto rozdiely sú však menšie ako v prípade formálneho kapitálu.

Výskumné zistenia tiež ukazujú, že formálny a neformálny kapitál základných sociálnych tried navzájom súvisia, resp. sa i podmieňujú, pričom ide o pomerne silnú súvislosť. Ľudia, ktorí sú členmi a aktívnymi participantmi viacerých druhov občianskych združení, majú širší a z hľadiska vykonávaných zamestnaní rôznorodejší okruh známych ako ľudia, ktorí sú menej občiansky aktívni. Inak vyjadrené: ľudia s väčším počtom profesijne rôznorodých

známych sa častejšie zapájajú do činnosti občianskych združení ako ľudia, ktorí majú menej sociálnych kontaktov a väzieb. Veľkosť a homogenita/heterogenita sociálnych sietí príslušníkov spoločenských tried teda súvisia s ich občianskou angažovanosťou.

Teoreticko-metodologické východiská a z nich vyplývajúce limity výskumu, z ktorého sme vychádzali, nám dovolili verifikovať iba malú, hoci významnú časť teórie, resp. koncepcie sociálneho kapitálu. Na základe uskutočnenej analýzy jeho zistení môžeme konštatovať, že vzťah medzi spoločenskými triedami a sociálnym kapitálom na Slovensku najlepšie charakterizuje stanovisko, resp. model triednej homológie. Testovanie ďalších súčasti teórie sociálneho kapitálu, napríklad podrobnejšie a dôkladnejšie charakterizovanie sociálneho kapitálu jednotlivých tried, k akému dospeli P. Hall alebo N. Lin (Hall 2002; Lin 2001a,b), či vzťahov medzi týmito charakteristikami a jednotlivými sociálnymi triedami, prípadne objasnenie spôsobov utvárania a reprodukcie sociálneho kapitálu tried a jeho využívania pri udržiavaní existujúceho alebo získavaní výhodnejšieho triedneho postavenia, ako v prípade analýz P. Bourdieuho (Bourdieu 1987; Bourdieu – Passeron 1977), výskum *Sociálne siete 2017* neumožňuje. Dovoľuje iba (po dokončení spracovania a archivácii všetkých získaných údajov) uskutočniť komparáciu základných zistení o sociálnom kapitáli a spoločenských triedach vo viacerých európskych aj iných štátoch, čo bude predmetom nášho ďalšieho skúmania. Napriek nedostatkom a obmedzeniam tohto výskumu treba vyzdvihnúť, že ide o prvý u nás realizovaný kvantitatívny reprezentatívny výskum, ktorý umožňuje testovať hypotézy o vzťahoch medzi spoločenskými triedami a sociálnym kapitálom, čo by na základe využitia klasickej analýzy sociálnych sietí (výskumu na mikroúrovni) nebolo možné.

Treba tiež zdôrazniť skutočnosť, že východiskové chápanie sociálneho kapitálu a pri analýze použité rozlíšenie jeho dvoch druhov a ich dimenzií priniesli viaceré významné zistenia súvisiace s vytváraním a udržiavaním sociálneho kapitálu rôznych spoločenských skupín a kategórií obyvateľstva. Ide najmä o zistenia týkajúce sa vzťahov medzi občianskym združovaním a aktívnou participáciou ľudí v dobrovoľných organizáciách, medzi rozsahom a silou neformálnych sociálnych sietí a diferencovanou veľkosťou sociálneho kapitálu nielen spoločenských tried, ale i ďalších skupín a kategórií nášho obyvateľstva. Aj tieto základné zistenia o vzťahoch medzi javmi vymedzenými rámcom všeobecných kategórií, ako sú občianska spoločnosť, sociálna súdržnosť, sociabilita, sociálne väzby, sociálne siete atď., si však vyžadujú ďalšie teoretické rozpracovanie a empirické preskúmanie ich aktuálneho stavu v slovenskej spoločnosti.

Ján Sopóci je profesorom Katedry sociológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Venuje sa problematike sociologickej teórie, najmä sociálnym nerovnostiam, sociológii politiky a sociológii organizácií.

Anna Hrabovská pracovala na Katedre sociológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Venuje sa metodologickej príprave a počítačovému spracovaniu údajov sociologických výskumov.

LITERATÚRA

- BEVORT, A. M. – LALLEMENT, M., 2006: Le capital social. Paris: La Découverte.
- BOURDIEU, P., 1986: The Forms of Capital. In: Richardson, J. C. (ed): Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. New York: Greenwood Press, s. 239-258.
- BOURDIEU, P., 1987: Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste. Harvard: Harvard University Press.
- BOURDIEU, P. – PASSERON, J. C., 1977: Reproduction in Education, Society, and Culture. Beverly Hills: Sage.
- BUNČÁK, J. – HRABOVSKÁ, A. – SOPÓCI, J., 2018: Validita sociálno-triednych klasifikácií EGP, ESeC a ESeG v slovenskej spoločnosti. Sociológia 50, č. 4, s. 367-395.
- COLEMAN, J. S., 1990: Foundations of Social Theory. Cambridge: Harvard University Press.
- De TOCQUEVILLE, A., 1992: Demokracie v Americe. Praha: Lidové noviny.
- DŽAMBAZOVIČ, R. – GERBERY, D., 2018: Medzigeneračná sociálna mobilita na Slovensku. Sociológia 50, č. 4, s. 396-427.
- EDWARDS, B. – FOLEY, M. W., 1997: Social Capital and the Political Economy of our Discontent. The American Behavioural Scientist 40, č. 5, s. 669-678.
- FUKUYAMA, F., 1995: Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. New York: Free Press.
- FUKUYAMA, F., 1999: Social Capital and Civil Society. Washington: IMF Conference on Second Generations Reform.
- GRANOVETTER, M. S., 1973: The Strength of Weak Ties. American Journal of Sociology 78, č. 6, s. 1360-1380.
- GRANOVETTER, M. S., 1974: Getting a Job. A Study of Contact and Career. Cambridge: Harvard University Press.
- GROOTAERT, CH. et al., 2004: Measuring Social Capital: An Integrated Questionnaire. Washington: World Bank.
- HALL, P. A., 1999: Social Capital in Britain. British Journal of Political Science 29, č. 3, s. 417-462.
- HALL, P. A., 2002: Great Britain: The Role of Government and Distribution of Social Capital. In: Putnam, R. D. (ed.): Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society. Oxford: Oxford University Press, s. 123-169.
- HALPERN, D., 2005: Social Capital. Cambridge: Polity Press.

- KADUSHIN, Ch., 2012: *Understanding Social Networks. Theories, Concepts and Findings*. Oxford: Oxford University Press.
- KELLER, J., 2009: *Nejistota a důvěra, aneb k čemu je modernitě dobrá tradice*. Praha: SLON.
- KONEČNÝ, S., 2004: Sociální kapitál, sociálne siete a komunálna politika. In: *Lidský kapitál a investice do vzdělání*. Praha: Vysoká škola finanční a správní, s. 80-89.
- KUSA, Z., 1997: Analýza sociálních sítí a jej miesto v sociologickom skúmaní. *Sociológia* 29, č. 5, s. 479-504.
- LEWANDOWSKI, J. D., 2006: Capitalising Sociability: Rethinking the Theory of Social Capital. In: Franklin, J. (ed.): *Assesing Social Capital: Concept, Policy and Practice*. Newcastle: Cambridge Scholar Publishing, s. 14-28.
- LIN, N. – DUMIN, M., 1986: Acces to Occupations through Social Ties. *Social Networks* 8, č. 4, s. 365-385.
- LIN, N., 1999: Building a Network Theory of Social Capital. *Connections* 22, č. 1, s. 28-51.
- LIN, N., 2001a: Building a Network Theory of Social Capital. In: Lin, N. – Cook, K. – Burt, R. S. (eds.): *Social Capital. Theory and Research*. New York: Walter de Gruyter, s. 3-30.
- LIN, N., 2001b: *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LIN, N. – FU, Y. – HSUNG, R., 2001: The Position Generator: Measurement Techniques for Investigations of Social Capital. In: Lin, N. – Cook, K. – Burt, R. S. (eds.): *Social Capital. Theory and Research*. New York: Walter de Gruyter, s. 57-81.
- LIN, N. – FU, Y. – CHEN, C. J. (eds.), 2014: *Social Capital and Its Institutional Contingency. A Study of the United States, China and Taiwan*. New York: Routledge.
- LUBELCOVÁ, G., 2010: Sociální kapitál ako predpoklad a dôsledok sociálneho podnikania. In: Korimová, G. – Jakab, K. (eds.): *Sociálne podnikanie verzus chudoba a sociálna exklúzia*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, s. 3-12.
- MATĚJŮ, P. – VITÁSKOVÁ, A., 2006: Interpersonal Trust and Mutually Beneficial Exchanges: Measuring Social Capital for Comparative Analyses. *Sociologický časopis* 42, č. 3, s. 493-516.
- PAXTON, P., 1999: Is Social Capital Declining in the United States? A Multiple Indicator Assesment. *The American Journal of Sociology* 105, č. 1, s. 88-127.
- PICHLER, F. – WALLACE, C., 2007: Patterns of Formal and Informal Social Capital in Europe. *European Sociological Review* 23, č. 3, s. 423-435.
- PICHLER, F. – WALLACE, C., 2008: Capital and Social Class in Europe: The Role of Social Networks in Social Stratification. *European Sociological Review* 25, č. 4, s. 319-332.
- PORTES, A., 1998: Social Capital: its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology* 22, č. 1, s. 1-24.
- PUTNAM, R. D. et al., 1994: *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: University of Princeton Press.

- PUTNAM, R. D., 2000: *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- ROSE, D. – HARRISON, E. (eds.), 2010: *Social Class in Europe. An Introduction to the European Socio-economic Classification*. New York: Routledge.
- ROSE, D. – HARRISON, E. – PEVALIN, D., 2010: *The European Socioeconomic Classification: a Prologomenon*. In: Rose, D. – Harrison, E. (eds.): *Social Class in Europe: An Introduction to the European Socioeconomic Classification*. New York: Routledge, s. 3-38.
- SEDLÁČKOVÁ, M. – ŠAFR, J., 2012: *Koncept sociálního kapitálu*. In: Sedláčková, M.: *Důvěra a demokracie*. Praha: SLON, s. 69- 93.
- SOMERS, M. R., 2005: *Let Them Eat Social Capital: Socializing the Market Versus Marketizing the Social*. *Thesis Eleven* 81, č. 1, s. 5-19.
- ŠAFR, J. – SEDLÁČKOVÁ, M., 2006: *Sociální kapitál. Koncepty, teorie a metody měření*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.